

TÜRKÇE'DE İLK FELSEFE TARİHİ: FELSEFE TARİHYAZIMI AÇISINDAN BİR İNCELEME¹

Yakup YILDIZ

Dr., Muş Alparslan Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
yakupyildiz@hotmail.com

ÖZET

Felsefe tarihçiliğimiz Fransız Aydınlanma düşünürü Fénelon'un *Abrégé De La Vie Des Plus Illustres Philosophes De L'Antiquité* (1726) adlı eserinin dilimize tercümesiyle başlar. Türkçe'de ilk felsefe tarihi kitabı olan bu kitap bir Osmanlı Ermenisi olan Krikor Kumaryan (Cricor Chumarian) tarafından *Evvel Zamanda Â'zamü'ş-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir* adıyla dilimize tercüme edilmiş ve 1854'te İzmir'de basılmıştır. Aynı eser yaklaşık on yıl sonra Münif Paşa tarafından yeniden tercüme edilerek *Tarih-i Hukemâ-yı Yunan* adıyla bir dizi yazı olarak neşredilmiştir. Kitap daha sonra farklı yazarlar tarafından kimi kısmî tercüme, iktibas yahut sadeleştirilerek aktarılsa da bunlar bir kitap hacmine ulaşmamıştır. Bu çalışmada Fénelon'un ilgili eserinin Krikor Kumaryan ve Münif Paşa tarafından yapılan iki tercümesi felsefe tarihçiliğimizin inşası ve felsefe tarih yazımı açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İlk Felsefe Tarihi, Fénelon, Abrégé, Krikor Kumaryan, Münif Paşa, Tarih-i Hukemâ-yı Yunan, Felsefe Tarihyazımı, Diogenes Laertios.

FIRST HISTORY OF PHILOSOPHY IN TURKISH: AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF HISTORIOGRAPHY OF PHILOSOPHY

ABSTRACT

The historiography of philosophy in Turkey starts with the translation of Enlightenment philosopher Fenelon's book titled *Abrégé De La Vie Des Plus Illustres Philosophes De L'Antiquité* (1726) into Turkish. This book is the first western philosophy book in Turkish language and it was translated by Cricor Chumarian, who is a Ottoman Armenian. This book was published in İzmir in 1854 with the title *Evvel Zamanda Â'zamü'ş-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir*. The same book was translated by Münif Paşa as *Tarih-i Hukemâ-yı Yunan* approximately ten years later and published as periodical. Although this book partially was translated by some other writers as translation, adaptation or simplification, none of them could reach a complete book. In this article, we will examine Fenelon's two books translated by Cricor Chumarian and Münif Paşa from the perspective of history and historiography of philosophy.

Anahtar Kelimeler: First History of philosophy in Turkey, Fénelon, Abrégé, Krikor Kumaryan, Münif Paşa, Tarih-i Hukemâ-yı Yunan, historiography of philosophy, Diogenes Laertios.

¹Türkçede ilk felsefe tarihi üzerine bugüne kadar bazı yazılar yazıldı. Bu yazılarda ilk felsefe eserinin dilimize tercüme edilişi ve tercüme koşulları üzerinde duruldu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Felsefe Tarihçiliği* başlığı altında 2003'te tamamladığım Yüksek Lisans tezimde ben de Türkçe'de ilk felsefe tarihi eserini ve bu eserin iki ayrı tercümesini kısaca incelemiştim. Fakat aradan geçen sürede bu konuda edindiğim bilgiler giderek arttı. Bu yazıda, şimdiye kadar yayımlanan yazılardan da yararlanarak, ilgili eserleri bu defa yeni bir bakış açısıyla, felsefe tarihçiliğimizin inşası ve felsefe tarihyazımı açısından değerlendirmek üzere yeniden ele alma gereği duydum. İlgili tez çalışması için bkz. Yakup Yıldız, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Felsefe Tarihçiliği*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst. 2003.

OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE İLK FELSEFİ TERCÜMELER

XIX. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi açısından sosyal, ekonomik, dini ve kültürel anlamda büyük değişimlerin yaşandığı bir çağdır. III. Selim döneminde başlayan yenileşme hareketleri bu çağda daha üst bir düzeye ulaşmış; eğitim ve kültür hayatı yanında sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda da Batılı yaşam ve düşünce tarzları örnek alınmaya başlamıştır. Bu anlamda XIX. yüzyıl zihniyet bakımından büyük kırılmaların da yaşandığı bir çağdır. Esas problemin yalnızca askeri alanla sınırlı olmadığını fark eden bazı Osmanlı devlet adamları ve aydınlar Batının bilim ve tekniği yanında kurum ve kuruluşlarını örnek alıp ekonomiden siyasete, eğitimden kültüre ve sosyal hayata varıncaya kadar birçok alanda köklü yapısal değişimler ve dönüşümler gerçekleştirme gayreti içine girmişlerdir.² Bu çerçevede kurulan bazı bilim ve kültür dernekleri özellikle Batılı kültür ve düşüncelerin toplum tarafından benimsenmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.³

Batıdan yapılan ilk çevirilere bakılırsa bunların daha ziyade dönemin sosyal ve siyasi koşulları ile yakından ilişkili olduğu görülür. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Batıdan, özellikle III. Selim ve II. Mahmud döneminde, başta ordunun ıslahı olmak üzere askerî, coğrafi, tıbbî eserlerin tercüme edildiği bilinmektedir. Ancak fikri ve felsefi düzeyde ilk tercüme XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlar. Batılı anlamda ilk felsefe eserleri Münif Paşa'nın Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den tercüme ederek 1859'da neşrettiği *Muhâverât-ı Hikemiyye* adlı eseri ile Şinasi'nin Racine, Gilbert, Fénelon ve Lamartine'den yaptığı manzum çevirilerin bir araya toplanmasından oluşan *Tercüme-i Manzûme*'sidir. *Felsefi Diyaloglar* olarak tercüme edebileceğimiz ilk eser on bir felsefi diyalogdan oluşmaktadır. Bu diyaloglardan sekizi Voltaire'e, ikisi Fénelon'a, biri ise Fontenelle'ye aittir. Hilmi Ziya'ya göre bu eser "devri için bir yenilik ve bilgi hazinesi"dir.⁴ Bu eserlerin ardından Yusuf Kâmil Paşa'nın yine Fénelon'dan tercüme ederek 1862'de yayımladığı *Tercüme-i Telemak* gelir.⁵ Ancak bu eserlerden daha önce bu çalışmada incelememize konu olan ve 1854'te İzmir'de yayımlanan bir eser vardır. Krikor Kumaryan'ın Fénelon'dan tercüme ederek yayımladığı bu eser *Evvel Zamanda Â'zamü's-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir* adını taşır. Aynı eser yaklaşık on

²İnceoğlu, F. Samime, "Tanzimat'ta Bir Düşünür ve Bürokrat: Münif Paşa ve İktisat Tasavvuru", *Divân*, S. XIX, (2005/2), s. 232.

³Osmanlı bilim ve kültür dernekleri ve faaliyetleri konusunda bkz. Kafadar, Osman, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yay., İst. 2000, s. 124-136.

⁴Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst. 1998, s. 68.

⁵Tercüme yoluyla Batılılaşma konusunda bkz. Dündar Akünal, "Çeviri ve Batılılaşma", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yay., İst. 1985, s. 452-454.

yıl sonra Münif Paşa tarafından yeniden tercüme edilerek *Mecmua-i Fünûn*'da, *Tarih-i Hukemâ-yı Yunan* başlığı altında bir dizi yazı olarak neşredilmiştir.

Felsefî nitelikteki eserlerin tercümesinde daha ziyade Aydınlanma düşüncesini hazırlayan Voltaire, Fénelon, Fontenelle gibi düşünürlerin eserlerinin tercih edildiği görülmektedir. Tercümede esas tercihin bu eserlerin siyasi içeriğiyle ilgili olduğu hemen göze çarpmaktadır. Avrupa'ya tahsil için gönderilen öğrenciler Fransa'da özellikle bu düşünürlerin eserleriyle ilgilenmişler, bu eserler çerçevesinde devlet yönetimiyle ilgili problemlerin çözümüne odaklanmışlardır. Aynı şekilde bazı devlet adamları ve aydınlar da bazı toplumsal ve yönetsel problemlerin çözümünde Batılı düşünce eserlerinden pratik olarak yararlanmayı ummuşlardır. Örneğin ilk edebî tercüme olarak kabul edilen *Telemak*'ın içeriğine bakıldığında eserin edebî olmaktan ziyade siyasî bir içeriğe sahip olduğu görülür. Fénelon bu eseri hocası olduğu Fransa veliahdına bazı sosyal ve siyasi fikirleri aşlamak üzere yazmış, Yusuf Kâmil Paşa da eseri muhtemelen benzer ihtiyaçlarla dilimize tercüme etmiştir. Bu açıdan Batılı düşüncelerin başlangıçta siyasi eserler aracılığıyla Türk fikir hayatına aktarıldığını ifade edebiliriz.

TÜRKÇE'DE İLK FELSEFE TARİHİ VE FARKLI TERCÜMELER

Türkçe'de ilk felsefe tarihi eseri Fransızcadan dilimize tercüme edilen *Abrégé De La Vie Des Plus Illustres Philosophies De L'Antiquité* adlı eserdir. Fransız düşünürü Fénelon (1651-1715)'un ilkçağ filozoflarını anlatan bu eseri Krikor Kumaryan (Cricor Chumarian) adlı bir Osmanlı Ermenisi tarafından *Evvel Zamanda Â'zamü'ş-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir* adıyla dilimize çevirilmiş ve 1854'te, İzmir'de Fransızca aslı ile birlikte, Daveroni et Sougiolli Matbaası'nda basılarak neşredilmiştir. Tamamı 205 sayfadır. Kitabın tercüme olduğu önsözde belirtmekle birlikte, kimden çevirildiği belirtilmemiştir.⁶ Aynı eser yaklaşık on yıl sonra Münif Paşa tarafından *Tarih-Hukemâ-yı Yunan*⁷ başlığı altında yeniden tercüme edilerek *Mecmuâ-yı Fünûn*'un 13-45 sayıları arasında, (1280/1864 - 1284/1868)'de bir yazı dizisi olarak neşredilmiştir. Ancak söz

⁶[Fénelon, Francois De], *Abrégé De La Vie Des Plus Illustres Philosophies De L'Antiquité: Evvel Zamanda Â'zamü'ş-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir*, (Çev. Cricor Chumarian, Symrne (İzmir) 1854.

⁷Münif Paşa, "Tarih- Hukema-yı Yunan", *Mecmuâ-yı Fünûn*, (S.13, s.21-29, Cemiyet-i İlmiye ve Osmâniye Matbaası, İstanbul 1280; S.15, (1280), s.94-105; S.18, (1280), s.140-153; S.19, (1280), s.180-188; S.22, (1280), s.400-406; S.23, (1281), s.440-447; S.29, (1281), s.178-185; S.31, (1281), s.268-277; S.35, (1283), s.69-77; S.36, (1283), s.112-116; S.37, (1283), s.141-151; S.40, (1283), s.255-266; S.41, (1283), s.200-212; S.42, (1283), s.241-253; S.43, (1283), s.327-333; S.44, (1284), s.13-24; S.1, (1300), s. 24-31).

konusu yazılarda metinlerin tercüme olduğuna yahut yazarın asıl adına dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Yazıların tamamının altında Münif imzası bulunmaktadır.

Fénelon'un bu eserinin, tıpkı *Telemak* çevirisinde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda oldukça ilgi çeken bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu eser Türkçeye tercüme edilmeden önce Arapçaya tercüme edilerek ilki 1836'da, ikincisi de 1884'te olmak üzere iki kez neşredilmiştir. Eseri bizzat tetkik eden Mermutlu'nun ifadesine göre, söz konusu eserin önsözünde mütercim Seyit Abdullah Mısır Valisi'nin (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) bir kısım gençleri Avrupa'ya ilim tahsiline göndererek Fransızca öğrenmelerini sağladığı ve yabancı kitaplar getirterek ufuklarını açmak istediğinden bahisle, kendisinin de bunlardan biri olduğunu, bu çerçevede antik Yunan filozoflarını tanıtan bir eseri tercüme ederek topluma faydalı olmak istediğini belirtmektedir.⁸ Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu tür faaliyetleri Osmanlı aydın ve bürokratlarının fikri ve kültürel anlamda yenileşmeye öncülük ettiğini göstermektedir.

Fénelon'un *Abrégé*'sinin kısmî de olsa diğer bir tercümesi de 1280/1864'te yapılmıştır. M. Kayahan Özgül'ün ifadesiyle "Mektûbî-i Sadâret hulefâsından" Âli isimli bir kişiye aittir. Araştırmacının belirttiğine göre sözü edilen kişi Münif Paşa ile eşzamanlı olarak "Hükemâ-yı Meşhûre-i Kadîmenin Tercüme-i Hâlleri" başlıklı bir tefrika⁹yı *Mecmûa-i İber-i İntibah* adlı dergide neşretmeye başlamıştır.¹⁰ Öyle anlaşılıyor ki sözü edilen mütercim, muhtemelen Münif Paşa'nın tefrikasını gördükten sonra yazıların devamını getirmemiş ve Fénelon'un söz konusu eserinin tercüme teşebbüsü daha ilk sayıda son bulmuştur.

Eserin kısmî tercümelerden biri de, 1876 (1293)'da Yanyalı K. Şükrü tarafından yapılmıştır. Bu tercümede *Abrégé*'de yer alan ilk üç filozof (Thales, Solon, Pittacus) yer almaktadır. Muhtemelen mütercim bu eseri yeniden tercüme etmek istemiş, fakat ya dönemin basım-yayın koşulları içinde yahut başka bir sebeple devamını getirememiştir.¹¹ Bunların dışında esere ait kısmî bir tercüme denemesine de 1913'te rastlanmaktadır. Rıfat Bahir isimli mütercim aynı eserin Thales'le ilgili bölümünü tercüme ederek, metnin Fénelon'a ait

⁸ Mermutlu, Bedri, "Türkçe'de Yayınlanmış İlk Felsefe Eseri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2000 – 2001), II/2, s. 47. Söz konusu eserin iki basımının da künyesi için bkz. Fénelon, *Tarihu'l-Felâsife – Muhtasarı Tercemeti Meşâhîr-i Kudemâ-yi'l-Felâsife*, (Çev. Seyit Abdullah bin Hüseyin), Bulak Matbaası, 1252/1836; et-tab'atü's-sâniye, El Matbaatü'l-Cevâib, Kostantiniyye 1302/1886.

⁹ Âli (Mektûbî-i Sadâret hulefâsından), "Hükemâ-yı Meşhûre-i Kadîmenin Tercüme-i Hâlleri" *Mecmûa-i İber-i İntibah*, (Y. 2, Nu. 6, Ramazan 1280, s. 162-164.

¹⁰ Özgül, M. Kayahan, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknîği: Münif Paşa*, Dergâh Yay., İst. 2014, s. 115. (Dipnot 232)

¹¹ Yanyalı F. Şükrü, *Meşâhîr-i Kudemâ-yı Felâsifenin Mücmelen Tercüme-i Hâlleri*, Kırkanbar Mat., İst. 1293.

olduğunu belirtmeksizin *Felsefe ve Feylesoflar: Felâsife-i Kadîme*¹² başlığıyla yayımlamıştır.¹³

Görülüyor ki Fénelon'un bu eseri Osmanlı aydınlarının oldukça ilgisini çekmiş, defalarca eserin tercümesine teşebbüs edilmiştir. Burada sorulması gereken bir soru bu ilginin söz konusu esere mi, yoksa Batılı filozofların düşüncelerini geniş halk kitlelerine aktaracak uygun bir felsefe tarihine mi olduğudur. Bize göre ikinci ihtimal daha ağır basmaktadır. Filozofların hayat hikayeleri ve düşünceleri tarzında yazılan bir eser Batılı düşünce sistemleri hakkında sınırlı bilgiye sahip olan ve felsefe kavramları henüz teşekkül etmeye başlayan bir toplum için isabetli bir tercih gibi görünmektedir.

FÉNELON'UN ABRÉGÉ'Sİ YAHUT "DOXOGRAFİK" BİR FELSEFE TARİHİ

Osmanlı düşünürlerinin oldukça ilgisini çekmekle birlikte Fénelon'un söz konusu eserinin onun meşhur eserleri arasında olmadığı bilinmektedir. Eserin Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından gördüğü bu ilgiyi aynı yazarın *Telemak* isimli eseri, *Muhaverât-ı Hikemiye* ve bu eserleri tercüme eden devlet adamlarının nüfuzuna, başka bir deyişle bu kişiler üzerinden felsefi eserlerin Osmanlı toplumunda kazandığı meşruiyete bağlamak olası görünmektedir. İlk baskısı 1726'da Pariste yapılan bu eser¹⁴ filozofların "dogmatik sistemleri, ahlaki görüşleri ve onların en iyi düsturlarının bir koleksiyonu ile" altbaşlığı ile yayımlanmıştır. Eserde sırasıyla şu filozoflara yer verilmektedir: *Thalés, Solon, Pittacus, Bias, Périandre, Chilon, Cléobule, Epiménides, Anacharsis, Pythagore, Héraklite, Anaksagoras, Démokrite, Empédocles, Socrate, Platon, Antisthène, Aristipe, Aristote, Xénocrate, Diogéne, Cratés, Pirrhon, Bion, Epicure* ve *Zénon*.

Fénelon'un *Abrégé*'sinde, tıpkı Laertios'un eserinde olduğu gibi, İyonya filozofları ile İtalya filozofları birbirinden ayrılır; felsefe okulları, bu okulların kurucuları, üstatları, öğrencileri ve akımların gelişme tarzı anlatılır. Bir filozofun soyu, sopu, kişiliği, memleketi ve özellikle kişilik özellikleri, eserleri, hayatı hakkında çarpıcı anekdotlar belli bir anlatım biçimiyle aktarılır. Bu açıdan eserin okunması kolay, yer yer mesajlar içeren ve okuyucuyu sıkmayan bir tarzı olduğu söylenebilir.

¹²Rıfat Bahir, *Felsefe ve Feylesoflar: Felâsife-i Kadîme*, Keşişyan Mat., İzmir 1329/1913.

¹³Utku, Ali, "Felsefe Tarihiçiliğimizin İnşası: Geç-Osmanlı Felsefe Tarihi Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Ayraç*, S. VII, (Nisan 2010), s. 5.

¹⁴Bu eserle ilgili Türkçe makalelerde eserin ilk basım tarihi 1808 olarak kaydedilmiştir. Yaptığımız araştırmada bu tarihte eserin İngilizce baskılarından birinin yapıldığını, ama aynı eserin 1803'te de basıldığı görülmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla eserin en erken basımı Fransızca olarak 1726'da Paris'te yapılmıştır. Bkz. Fénelon, François de Salignac de la Mothe, *Abrégé des vies des anciens philosophes: avec un recueil de leurs plus belles maximes*, chez Jacques Estienne, 1726.

Fénelon'un, bir çeşit filozoflar antolojisi hüviyetini taşıyan bu eserini ne amaçla ve hangi kaynaklara dayanarak hazırladığını tahmin etmek güç değildir. Gerek yazım tarzı gerekse kitaba konu olan filozofların listesine bakılırsa eserin III. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve hakkında çok az şey bilinen Yunan felsefe tarihçisi ve biyografi yazarı Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*¹⁵ adlı eserinden yararlanılarak hazırlandığı açıkça görülür.¹⁶ Fénelon'un bu eserini, yazarın başka kaynaklara da müracaat etme ihtimalini göz önünde tutarak, Diogenes Laertios'un toplam on kitap ve seksen dört düşünür/filozoftan oluşan malum eserinden özetleyerek ve sadeleştirerek hazırladığını söyleyebiliriz.¹⁷ Nitekim Fénelon'un bu eserini genç okuyucular için eğitim amaçlı olarak hazırladığını belirten ve bu eserin Diogenes Laertios'un malum eserinden özetlenerek ve seçilerek alındığını yahut Fénelon'un eserini hazırlarken en azından birincil kaynağının bu eser olduğunu düşünen Batılı araştırmacılar da mevcuttur.¹⁸

Fénelon her ne kadar söz konusu eserinin kaynaklarına dair herhangi bir açıklamada bulunmasa da, eserinde Laertios'a bir kez atıfta bulunduğu görülmektedir. Söz konusu atıf filozof Herakleitos'un anlatıldığı bölümde şu şekilde geçmektedir:

Fénelon – (Kumaryan tercümesi):

“Heraklitas altmış dokuzuncu Olimpiyatta iştihâr-ı nâm kesb etmiş idi. Altmış dokuzuncu Olimpiyat zarfında Mizon'un mahdumu Fesoslu Heraklitas iştihâr-ı nâm kesb etmiş idi. Ve bilmececi aslâ sohbet etmediğinden muzlimu'l-feylesof tesmiye ederler idi. Layers onun hakkında bütün bütün kendisini beğenmiş ve hemân âmmeye istihkâr eder bir zât idi deyu ihbâr eyler. Heraklitas der idi ki Omiro ve Arşilakos her mahalden yumruk ile def' ve tard olunmalıdırlar.”¹⁹

¹⁵Antik Yunan filozofları hakkında bilgi edinilen kaynakların başında gelen bu eser 10 kitaptan oluşmakta ve toplam 84 düşünürün yaşamı, eserleri, doktrinleri ve felsefe okullarıyla ilgili bilgiler içermektedir. Eserin dilimize yapılan çevirisi için bkz. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev. Candan Şentuna), Yapı Kredi Yay., İst. 2007.

¹⁶Ali Utku *Abrégé*'nin yazımında Plutarkhos, Cicero, Juvenal ve Diogenes Laertios gibi standart kaynaklardan yararlandığını belirtmektedir. Bkz. Utku, s. 4.

¹⁷Kayahan Özgül'ün belirttiğine göre felsefeci Ziya Somar da Münif Paşa'nın *Tarih-Hukemâ-yı Yunan* adlı tefrikasının üzerinde durmuş, bu tefrikayı Münif Paşa'nın kendi telifi zannederek eserin kaynaklarını araştırmaya koyulmuş ve nihayet Diogenes Laertios'un ilgili eserine ulaşmıştır. Ne var ki Özgül Somar'ın vardığı bu neticeyi “tatminkâr” bulmadığını ifade etmektedir. Bkz. Özgül, s. 114.

¹⁸Bkz. Piaia, Gregorio, “Philosophical Historiography in France from Bayle to Deslandes”, (Santinello, Giovanni; Piaia, Gregorio (Eds.), *Models of the History of Philosophy: Volume II: From Cartesian Age to Brucker*, Springer Netherlands 2011), p. 148-151.

¹⁹Kumaryan, s. 76.

Fénelon – (Münif Paşa tercümesi):

“Heraklitas İzmir civârında vâkî Ayasluğ şehrinden olup Belisun’un oğludur. Altmış dokuzuncu olimpiyatta yâni târîh-i mîlâttan takrîben beş yüz sene mukaddem kesb-i iştihâr eylemiştir. Dâimâ Ilgaz tarîkiyle lakırdı söylediğinden kendisine feylesôf-u muzlim tesmiye olunur idi. Müerrihinden Laark’ın rivâyetine göre fevkalgâye hodpesend olup cümleye hakâret ve istihfâf nazarıyla bakar idi ve meşâhîr-i şuarây-ı Yunandan (Omirus) ve (Arhilokos) için bunlar her yerden yumruk ile tard olunmalıdır der idi.”²⁰

Her iki metinde de felsefe tarihçisi Diogenes Laertios’a açık bir atıf görmekteyiz. Dolayısıyla yukarıdaki atıflar Fenelon’un Laertios’tan yararlandığını açıkça göstermektedir. Öte taraftan metinler arası benzerlik de bu tezi doğrulamaktadır. Aynı konu Laertios’un eserinde şu şekilde geçmektedir:

“Ephesoslu Herakleitos, Blosson’un ya da, kimilerine göre, Herakon’un oğluydu. Altmış dokuzuncu Olimpiyat’ta sivrildi. Yazılarında da anlaşılacağı üzere, hiç kimsenin olmadığı kadar kibirli ve kendini beğenmiş bir insandı; şöyle diyor: “Çok bilgi insanı akıllı yapmaz; öyle olsa, Hesiodos’u, Pythagoras’ı, Ksenophanes’i ve Hekataios’u akıllı yapardı.” Çünkü “bilgelik tektir, bilgelik tüm dünyayı her yerde yöneten düşünceyi bilmektir.” Homeros’un yarışmalardan atılmayı ve sopalanmayı hak ettiğini söyler dururdu, Arkhilokhos’un da öyle.”²¹

Yukarıdaki ifadeler Kumaryan ve Münif Paşa’nın metinlerinin aynı kaynağa ait olduğunu gösterdiği gibi Fenelon’un kendi eseri için Laertios’tan yararlandığını da göstermektedir. Şüphesiz metinlerdeki kısmî benzerlikler bu eserin temelde Laertios’a dayandığını göstermek için yeterli değildir. Ancak her iki eser arasındaki benzerliklerin bununla sınırlı olmadığını belirtmemiz gerekir. Konumuz açısından metinler arası kısmî benzerliklerden daha da ötede, bu benzerliklerin oranının ne olduğu önemlidir. Bize göre bu örneklerin oranı oldukça yüksektir. Aynı başlık altında yapılan anlatımlardan, Demokritos başlığı altında yer alan metinlerden bir kaç örnek daha verecek olursak Fenelon’un söz konusu esere ne ölçüde dayandığı daha açık görülebilir:

Diogenes Laertios:

²⁰Münif Paşa, s. 114.

²¹Laertios, s. 422.

“Bir gün babası kurban için bir sığır getirip oraya bağlamış, ama Demokritos uzun süre bunun farkına bile varmamış, ta ki babası onu kurban töreni için ayağa dikip sığırdan söz edinceye kadar.”²²

Fénelon - Kumaryan:

“Bir gün babası Dimokritas kurban etsin deyu bir sığır getirüp kulübesinin bir köşesine rabt eyledi. Dimokritas meşgûl ve cehd-i kesîresinden babasının demiş olduklarını istimâ idemeyüp bulunduğu mütâlaa ve devr-endîşinden cezb etmek ve li’ecli’l-kurbân yanında olan sığırı göstermek için babası tekrar oraya varıncaya kadar yanında rabt olunmuş sığırı dahi görmedi.”²³

Fénelon - Münif Paşa:

“Bir gün pederi kendisine kurbanlık bir sığır getirip kulübesinin bir köşesine bağladı. Kendisinin mütâlaa ile kemâl-i iştigâli cihetiyle pederinin geldiğinden ve yanı başına bir sığır bağladığından kat’an haberdâr olmayıp pederi def’ayı sâniye olarak gelinceye kadar işbu hâl-i istiğrâkte kaldı.”²⁴

Başka bir örnekte Hippokrates ile Demokritos’un karşılaşması Laertios ve Fenelon’un eserinde şu şekilde yer almaktadır:

Diogenes Laertios:

“Bir gün Hippokrates onu görmeye geldiğinde, Demokritos ona süt ikram etmelerini söylemiş; sonra gelen süte bakıp, bunun ilk doğumunu yapmış siyah bir keçinin sütü olduğunu açıklamış; Hippokrates de ondaki bu gözlem keskinliğine şaşmış kalmış.”²⁵

Fénelon - Kumaryan:

“Abderalılar Dimokritas’ı daimâ gülmekle müşâhede ettiklerinden divâne zannederek ânı muâyene için Epokrat’a gelmesini hâvî adam gönderdiler. Epokrat bir takım ilâc alıp Abder şehrine varıp Dimokritas’a evvel-emirde süt takdîm etti. Dimokritas sütü müşâhede eyleyüp işte ilk defa tevlîd etmiş bir siyah keçi sütü dedi. Bu sahîh dediği gibi olduğundan Epokrat nasıl bunu tanıyabildiğini ta’accüb edüp biraz vakit Dimokritas ile söyleşüp onun akıllılığına ve âdetten hâriç ilmüne ta’accüb-keş olup Abderalılar’a Dimokritas’a vermek istedikleri

²²Laertios, s. 435.

²³Kumaryan, s. 86.

²⁴Münif Paşa, s. 256.

²⁵Laertios, s. 437.

karaca ottan feylesofun iktizâsı yok, illâ karaca otu size vermeli deyüp hayrette kalarak avdet eyledi.”²⁶

Fénelon - Münif Paşa:

“Abdera ahâlîsi Demokritas’ın dâimâ güldüğünü gördüklerinden dîvâne zannettiler ve gelip kendisine muâlece etmek için Bukrat’a [Hippokrates]haber gönderdiler. Tabîb mûmâ ileyh dahî edviye-i lâzîmeyi istîshâb ile Abdera’ya gelip evvel emirde Demokritas’a süt takdîm etti. Demokritas işbu süte nazar ederek bu bir kere doğurmuş bir siyah keçidendir dedi. Ve hakîkat böyle olduğundan Bukrat nasıl bildiniz diye izhâr-ı taaccüb eyledi ve biraz vakit kendisiyle musâhabet edip Demokritas’ın fevkalâde olan ilim ve kemâli bâdi-i istîrâbı oldu ve muâleceye Demokritas’ın ihtiyâcı olmayıp belki Abderalılar muhtâcdır diyerek avdet eyledi.”²⁷

Ve yine her iki metinde ve aynı başlık altında Demokritos’un ölümü şöylece anlatılmaktadır:

Diogenes Laertios:

“Çok ileri yaşta ölmek üzereyken, kız kardeşi, Demokritos Thesmophoria şenliğinde ölecek, kendisi de tanrıçaya karşı ödevini yerine getiremeyecek diye üzülyormuş; Demokritos ona cesaret vermiş ve kendisine fırından çıkmış sıcak ekmek getirmelerini istemiş. Ekmekleri burnuna bastırıp şenlik boyunca dayanmış; üç gün süren şenlik sona erince, Hipparkhos’un anlattığına göre, hiç acı çekmeden yüz dokuz yaşında yaşamdan ayrılmış.”²⁸ Laertios, s.

Fénelon - Kumaryan:

“Dimokritas ihtiyarlanup vefât eyleyeceği vakit vefât eder de Seres nâm ilâhenin teşrîfâtında bulunmasına yas mâni olur deyu kız karındaşı kasâvet etmekte olduğunu fehm etmiş olmakla kokusu fayda edip harâret-i tabîyeyi besler sıcak etmekler getirtti. Ve üç dört yortu günleri mürûr ettikde Dimokritas etmekleri ihrâc itdürüp anında vefât etti. Halkın zamîrince Dimokritas ol vakit yüz dokuz yaşında imiş.”²⁹

Fénelon - Münif Paşa:

“Demokritas sinn-i hereme vâsıl olup vefâtı takarrub ettikte hemşîresini pek muztarib gördü. Çünkü merkûme şayet birâderi sünbüle bayramından evvel vefât eder de yas kâidesine riâyeten bâzı merâsimin icrâsında hazır bulunamam diye havf eder idi. Demokritas

²⁶Kumaryan, s. 88.

²⁷Münif Paşa, s. 258.

²⁸Laertios, s. 437.

²⁹Kumaryan, s. 90.

hemşîresini bu vecihle dahî mahzûn etmemek için sıcak ekmekler getirtip bunların râyihâsı bâzı mertebe teskîn-i âlâm ve harâret-i garîziyeyi muhâfaza eder idi. Üç günden ibâret olan eyyâm-ı ıyd mürûr ettikte ekmekleri kaldırttı ve derhal teslîm-i rûh eyledi.”³⁰

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu örneklerde de açıkça görüleceği üzere Fénelon söz konusu eserini büyük ölçüde Laertios’un ilgili eserine dayanarak hazırlamıştır. Dolayısıyla felsefe tarihçiliğimizin başlangıcı da büyük ölçüde bu örneklerden hareket ettiği için “doxografik” nitelikte başlamış ve ta ki Ahmet Midhat Efendi’nin *Tarih- Hikmet*’i ve Mehmet Ali Aynî’nin *Darülfünun’da Tarih- Felsefe Dersleri*’ne kadar böylece devam etmiştir. Gerçekten de gerek Ali Suavi’nin *Tarih- Hikmet*’i³¹ gerek Fatma Aliye Hanım’ın *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*’si³² bu yazım tarzının başka örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABRÉGÉ’NİN İKİ ÇEVİRİSİ VE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Evvel Zamanda Â’zamü’ş-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir

Fénelon’un *Abrégé*’sini dilimize tercüme eden Krikor Kumaryan’ın kimliği hakkında maalesef aydınlatıcı bilgilere sahip değiliz. Ancak ismine ve eserinin basıldığı yere bakılırsa, kendisinin İzmir’de yaşan bir Osmanlı Ermenisi olduğu, ayrıca eserin gerek ithaf bölümü gerekse önsöz (dibace)’deki ifadelerle bakılırsa bazı Osmanlı bürokratlarıyla arasının iyi olduğu anlaşılmaktadır.³³ Eser Osmanlı Devleti’ne ilk kez Navarin Deniz Savaşı’nın ardından 1829’da gelen ve 1850-1866 yılları arasında Osmanlı donanmasında danışman olarak görev

³⁰Münif Paşa, s. 260.

³¹*Tarih- Efkâr* Ali Suavi’nin 1286/1869’da *Ulûm* gazetesi’nin III, IV, VI ve XVI. sayılarında, aynı başlık altında yazdığı ve neşrettiği ilkçağ felsefesine ait yazılardan oluşur. Kronolojik olarak Thales’ten Sokrat’a kadar Yunan filozoflarının biyografileri ve düşüncelerini içerir. Söz konusu yazılar için bkz. Ali Suavi, “Tarih- Efkâr”, *Ulûm*, S. III, (Paris 1286), s. 105-115; S. IV, (Paris 1286), s. 169-182; S. VI, (Paris 1286), s. 298-311; S. XVI, (Paris 1286), s. 937-950.

³²Fatma Aliye Hanım, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Hanımlara Mahsus Gazete Mat., İst. 1317.

³³Mermutlu’nun aktardığına göre XVII. yüzyıldan sonra İzmir’de Ermeniler İran ile ticaret neticesinde zenginleşmiş, sonraki yüzyıllarda ise İzmir’in ekonomik ve kültürel hayatında etkili olmuşlardır. Ermeniler 1840’da, İzmir’de, *Aurore de L’Ararat* isimli bir gazete çıkarmaya başlamış, 1844’te ise bir kağıt fabrikası kurmuşlardır. 1853’te İzmir’de faaliyet gösteren iki matbaadan biri, söz konusu eserin de basıldığı *Daveroni et Sougiolli Matbaası*’dır ve Ermenilere aittir. Bkz. Mermutlu, s. 41-52. Mermutlu’nun İzmir’in sosyo-kültürel yaşamı ve basımevleri ile ilgili verdiği bilgiler şu kaynaklara dayanmaktadır: Baykara, T., *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları No: 38, İzmir, 1974, s. 64; Atay Ç., *Tarih İçinde İzmir*, Tifset Basın Yayın A.Ş., İzmir, 1979, s. 125-128; Buğra, J., *İlk Türk Basımevinin Kuruluşundan İlk Millet Meclisinin Açılışına Kadar Osmanlı İmparatorluğu Sınırları İçinde Basılan Kitaplar (1729-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F. Kütüphanecilik Bölümü, 1967, s. 109.

yapan ve Müşavir Paşa olarak anılan İngiliz deniz subayı Sir Adolphus Slade (1804-1877)'a ithaf edilmiştir.³⁴ Krikor eseri şu sözlerle Müşavir Paşa'ya ithaf etmektedir:

“Der-i Aliyye’de İzzetlü Müşâvir Paşa Cenaplarına: İşbu terceme kusûrât ve hatâyâtta hâlî değil ise de kitâb-ı mezkûrda evvelâ ism-i âlîlerini kıraat ettiklerinde halk sehviyât ve zellâtını afv buyuracaklarını me’mûl ederim. Kitâb-ı mezkûr nâm-ı âlîleriyle müşerref ve müştahir olmasına müsâade buyurmuş oldukları şeref-i kalbimi mümteniü’t-tâ’bîr bir memnuniyetle lebrîz eder ki efkâr-ı ihtirâmât-ı tâm ile müşerref olan pek mu’tî ve hakîr bendeniz olduğunu tesviye eder.”³⁵

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi eser bir Osmanlı Paşa'sına ithaf edilmiş, onun teşviki ve desteğiyle yayımlanma imkânı bulmuştur. Yukarıdaki ifadelere bakılırsa mütercimim yalnızca tercümede vaki olacak hata ve kusurlardan dolayı endişe etmediği, aynı zamanda felsefenin meşru görülmediği bir toplumda bir felsefe eserini neşretmek için Osmanlı bürokrasisinde çok sevildiği anlaşılan Müşavir Paşa'dan güç devşirdiği de düşünülmelidir. Öyle görünüyor ki, eserin ilkin İzmir'de basılması da felsefi bir eserin neşri için uygun bir kültürel çevre olması bakımından tesadüf değildir.

Mütercim bu eserini ayrıca o tarihlerde İzmir valisi olarak görev yapan Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871)'ya takdîm ettiğini, onun da bu eserin iki taraflı Fransızca-Türkçe olarak eserin yayımlanmasına izin verdiğini belirtmektedir:

³⁴Halûk Y. Şehsuvaroğlu'nun belirttiğine göre genç bir İngiliz deniz subayı olan Adolphus Slade Yunan İhtilali sırasında, Doğu Akdeniz sularında görev almış, İngiliz Donanmasında bulunmuş ve bu münasebetle Türklerle Yunanlıları yakından tanımış bir kişidir. Harbin en buhranlı zamanlarında İstanbul'da bulunan A. Slade mağlubiyeti ve mütareke günlerini görmüş, müşahedelerini tarafsız bir şekilde kaleme almıştır. Avrupa'nın dengesi için Osmanlı İmparatorluğunun bekâsına inanan Slade birçok Avrupalı siyasi ve yazarın Osmanlı aleyhine döndüğü yıllarda iki ciltlik bir seyahatname yazarak başta İngiltere olmak üzere Avrupalı milletlerin hataya düştüklerini cesaretle söylemekten çekinmemiştir. (Müşavir Paşa) ünvanıyla bahriyede ıslahat yapmakla görevlendirilen Tuğamiral A. Slade, gemilerimizin, tersanemizin ve Bahriye Mektebinin asrileşmesinde büyük hizmetlerde bulunmuş, Kırım harbi sırasında Türk donanmasıyla müttefik donanma arasında başarılı irtibatlar kurmuştur. Bu hizmetlerinden dolayı Müşavir Paşa'ya 1855 yılında (taltifen üçüncü rütbeden bir kıt'a Mecidiye nişanı) verilmiştir. Müşavir Paşa Kırım Harbi'nden sonra Liman Reislîği görevinde bulunmuş, Osmanlı Devleti hizmetinde geçirdiği uzun yıllardan sonra 1864 yılında Liman reislîği memuriyetinden emekli olmuştur. Bkz. Şehsuvaroğlu, Halûk Y., “Müşavir Paşa (A. Slade)”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1950, s. 5. Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) Türkiye ve Türkler hakkında yazdığı eseri için bkz. *Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile Yaptığı Karadeniz Seferi*, (Çev. Ali Rıza Seyfioglu), Askeri Deniz Matbaası, İst. 1945. A. Slade'in kimliği ve Osmanlı donanmasına hizmetleri konusunda ayrıca bkz. Badem, Candan, “Amiral Adolphus Slade'in Osmanlı Donanmasındaki Hizmetleri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Gözlemleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXI, (Bahar 2011), s.115-140.

³⁵Kumaryan, s. 3.

“Ol esnâda İzmir eyâlet-i müşîri Sadrazâm-ı sâbık Devletlü Übbühetlü Âli Paşa Hazretleri tesvîdimi gözden geçirmekle muvâceheli Efrecî ve Türkî tab’ ve intişârına ruhsat vermeye istihkâr eylemedi.”³⁶

Âli Paşa memleket dahilinde güçlü bir nüfuza sahip ve Sultan Abdülaziz üzerinde son derece etkili, usul, resmiyet ve teşrifata riayetkâr ve aynı zamanda Avrupa’da tanınan önemli bir devlet adamıdır.³⁷ Yenileşmeye açık ve Avrupa kültürünü tanıyan bir devlet adamı olarak eserin basımına verdiği izni, sıradan bir izin olmanın ötesinde bir teşvik olarak değerlendirmek de mümkündür.

Öte taraftan mütercim yazdığı dibâcede bu eseri o dönemde devletin bizzat yürüttüğü yenileşme hareketlerine bir katkı olarak düşündüğünü, hatta bizzat Sultan Abdülmecid’in bilim ve tekniği memleketin her köşesine yaymayı arzu ettiğinin altını çizerek kendisinin de bu arzusuya hizmet etmek istediğini, aynı zamanda bu tercüme ile halkın yararını gözettiğini ifade etmektedir:

“Şevketlü padişah âlempenâh efendimiz Sultan Abdülmecid Han Hazretleri’nin envâr-ı ulûm ve sanâyii memâlik-i mahrûse-i şâhânesinde teksîr ve teşrîfine efkâr ve arzûy-ı mahsûsesi olduğu ve ahâlîsinin saâdetini temin etmeye en müessir çârelere bezl-i himmet mâlen nihâye-i şâhâne eylemekten hâlî olmadığı âmmeye mâlûm olduğuna mebnî ibret-i fazilet olan eski zaman feylesoflarının icmâlen tarihini lisân-ı letâfetşân-ı türkî’ye tercüme ederek azametli padişahımızın maksûdâtı ve arzûsuna alâ kaderi’l-imbân hizmet etmek ve ahâli-i memâlik-i mahrûseye dahî nâfi olmak murâd ettim.”³⁸

Eserde, orijinaline uygun olarak ve kronolojik olarak sırasıyla Thales’den Zenon’a kadar toplam 26 filozofa yer verilmektedir. Bu açıdan eserin bir ilkçağ felsefe tarihi niteliği taşıdığını belirtmemiz gerekir. Eserin kendine mahsus bir yazım tarzı ve tekniği vardır. Buna göre her bir bölüm, örneğin, (Thales) “Otuz beşinci Olimpiyat’ın birinci senesinde tevellüt edip elli sekizinci Olimpiyat’ta doksan iki yaşında vefat etti.” şeklinde ilgili filozofun doğum tarihi ile başlar, hayatının önemli aşamaları ve filozofun kişisel özelliklerine atıflar yapılarak özellikle bilgece söyledikleri sözlere yer verilir. Bununla birlikte yüzeysel olarak bazı felsefi fikirleri üzerinde durulur. Bu bakımdan anlatımın ana çerçevesini filozofların felsefi görüşlerinden çok yaşam felsefeleri, dünya görüşleri, hayatı ve insanı algılayış tarzları oluşturur. Filozoflar üzerinden yapılan anlatım aynı zamanda filozofun yaşadığı coğrafya,

³⁶Kumaryan, s. 7.

³⁷Beydilli, Kemal, “Mehmed Emin Âli Paşa”, *DİA*, C. II, İst. 1989, s. 26.

³⁸Kumaryan, s. 7.

toplumun sosyal ve siyasi yapısı ile kültürel düzeyi hakkında önemli bilgiler içerir. Eser bu özelliklerinden dolayı doksografik³⁹ felsefe tarihi yazımının tipik bir örneğidir.

Bu eser, söylediğimiz anlamda bir ilkçağ felsefesi tarihi olmakla birlikte, içeriği itibarıyla daha çok ahlâkî manzûmeler kitabını andırmaktadır. Örneğin yazar filozofların yaşamından bahsettikten sonra onların ahlak konusundaki sözlerini sıralamakta, bir ahlak öğreticisi ve uygulayıcısı olarak tanıttığı filozofun öğüt ve nasihatlerini okuyucuya sunmaktadır. Yazarın çizdiği filozof portresi halka va'z ve nutuklar irad eden, yol gösteren, öğüt veren, ilginç davranışlarda bulunan ve açıklamalarıyla insanları düşünmeye sevk eden, fikir ve eylemleriyle kendisine hayran bırakan bir karakter görünümü arzeder.

Osmanlı toplumunda Batı felsefesine dair bu tarzda yazılmış bir eserin tercih edilmesinin özel bir anlamı olmalıdır. Bize göre doğrudan Batılı düşüncelere ve felsefi kavramlara aşina olmayan okuyucular için bu tür eserlerden daha iyi bir tercih olamazdı. En azından biyografi ve temel düşüncelerin anlatıldığı Terâcim-i Ahvâl, Tabakât, Vefeyât tarzında bir yazım geleneğine aşina olan bir toplum için Batılı felsefenin bu tarz bir eserle başlamasının daha isabetli olduğu söylenebilir.⁴⁰ Eserin dili, yayımlandığı döneme göre açık ve anlaşılır kabul edilebilir. Filozoflar eserde sadece günlük yaşantıları ile anlatıldığı ve eser ilkçağda ortaya çıkan çeşitli felsefi ekollerini yüzeysel bir dille ele aldığı için fikrî/felsefi kavramlaştırmalardan uzaktır. Bununla birlikte Batılı felsefi kavramların henüz teşekkül etmeye başladığı bir toplum için bu tarz bir eser, yukarıda da belirttiğimiz gibi, her bakımdan isabetlidir. Diğer taraftan sözü edilen dönemde felsefi bir eserin neşri hiç de kolay değildir. Bu anlamda sözü edilen tercümenin kendisinden sonra yapılacak felsefe tercümelerine öncülük ettiği söylenebilir.

Münif Paşa Ve Tarîh-İHukemâ-Yı Yunan

Batılılaşma hareketleri içerisinde öne çıkan şahsiyetlerden biri olan Münif Paşa Doğu ve Batı kültürlerine vâkıf, aynı zamanda ülkesinin içinde bulunduğu durumu çok iyi bilen ve çözüm yolları arayan bir devlet adamıdır. Batılılaşma hareketleri içinde doğrudan doğruya Batı'daki modern ilim anlayışını memlekete getirmeye çalışan Münif Paşa ülkenin ancak eğitim ve kültür sayesinde ilerleyeceğine inanmıştır. Özellikle maarif nâzırlıkları sırasında kitap, gazete ve dergi çalışmalarını desteklemiş, kütüphaneler kurmuş, Darülfünûn da dâhil olmak üzere

³⁹Doksografi: Filozofların felsefi görüşlerinden çok hayat hikâyeleri ve yaşama tarzlarını konu edinen bir yazım türüdür. Bkz. Passmore, John, "Historiography of Philosophy", *Encyclopedia of Philosophy* (ed. Paul Edwards), The Macmillan Company, C.5-6, New York 1972, s.226-227.

⁴⁰İslam düşüncesinde Tabakât, Vefeyât, Terâcim-i Ahval, Şerh, Haşiye, Tâlik tarzında yazılan literatürün sıkı bir değerlendirmesi için bkz. Harun Anay, "Felsefe: Literatür", *DİA*, C. XII, İst. 1995, s. 319-330.

çeşitli okulların açılmasına öncülük etmiştir. Münif Paşa telif ve tercüme eserlerin yanı sıra çeşitli dergilerde ilim, eğitim, felsefe ve iktisat konularında pek çok makale yazmıştır.

Münif Paşa'nın kültür ve düşünce hayatımızdaki en önemli faaliyeti *Mecmuâ-yı Fünûn*'u çıkarmasıdır. Bu mecmua Münif Paşa'nın 1862'de kurmuş olduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye* adlı derneğin yayın organıdır. A. H. Tanpınar Münif Paşa'nın çıkardığı *Mecmuâ-yı Fünûn*'u Fransız Aydınlanmacı düşünürlerinin çıkardığı Ansiklopedi ile karşılaştırarak bu eserin kendi toplumunda benzer bir fonksiyon icra ettiğini ifade eder.⁴¹ Benzer bir tanımlamayı H. Z. Ülken'de de görmekteyiz.⁴² Doğu'dan ve Batı'dan pek çok fikir adamı ve edebiyatçının ağırlandığı konağı devrinin adeta bir kültür ocağı olmuştur.

Tarih- Hukemâ-yı Yunan Münif Paşa'nın *Mecmuâ-yı Fünûn*'da yayımladığı bir dizi yazıdan oluşmaktadır.⁴³ 1864'ten itibaren değişen aralıklarla yayımlanan bu yazılar ilkçağ Yunan filozoflarını konu edinmektedir. Münif Paşa bu yazılarda sırasıyla Thales, Solon, Pitakos, Bias, Peryanders, Chilon, Cleobule, Epimenides, Anacharsis, Pythagoras, Heraklitos, Anaksagoras, Demokritos, Empedokles, Sokrat, Platon, Antisthenes, Aristippos, Crates adlı Yunan filozoflarına yer vermektedir. Bu filozofların aynı sırayla Krikor'un tercümesinde de yer aldığını, ancak Aristippos'tan sonra Aristote, Xenokrate, Diogenes'i atlayarak Crates'e yer verildiğini Pirrhon, *Bion*, *Epicure* ve *Zenon*'un ise hiç neşredilemediğini belirtelim. Bunda *Mecmuâ-yı Fünûn*'un 1284'te yayımlanan 44. sayısından sonra yayınına ara vermesi, 1300'de tekrar tek sayı çıktıktan sonra bir daha yayımlanma imkânı bulamaması etkili olmuştur.⁴⁴ Dergi yayımına devam etseydi tefrikada yer alamayan filozoflar da neşre imkân bulacaktı. Bu açıdan Münif Paşa'nın tefrikası Krikor'un tercümesine göre bir miktar eksiktir.

Tarih-i Hukemâ-yı Yunan'ın neşredilme amacı Münif Paşa'nın ansiklopedist kişiliği ve dönemin ihtiyaçlarıyla örtüşmektedir. Paşa söz konusu tefrikayı neşir amacını şu sözlerle ifade etmektedir:

⁴¹Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst. 2001, s.181.

⁴²Ülken, s. 68.

⁴³Münif Paşa, "Tarih- Hukema-yı Yunan", *Mecmuâ-yı Fünûn*, (S.13, s.21-29, Cemiyet-i İlmiye ve Osmâniye Matbaası, İstanbul 1280; S.15, (1280), s.94-105; S.18, (1280), s.140-153; S.19, (1280), s.180-188; S.22, (1280), s.400-406; S.23, (1281), s.440-447; S.29, (1281), s.178-185; S.31, (1281), s.268-277; S.35, (1283), s.69-77; S.36, (1283), s.112-116; S.37, (1283), s.141-151; S.40, (1283), s.255-266; S.41, (1283), s.200-212; S.42, (1283), s.241-253; S.43, (1283), s.327-333; S.44, (1284), s.13-24; S.1, (1300), s.24-31).

⁴⁴*Mecmuâ-yı Fünûn* "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu" başlıklı hikayesinin özel bir maksatla yazıldığı gerekçesiyle kapatılır. Münif Paşa Sultan Abdülhamid'e gönderdiği "husûsî bir arıza" ile maksadının bu olmadığını ve derginin yeniden neşrine müsaade edilmesini ister. Ancak bundan bir netice alınamaz. *Mecmuâ-yı Fünûn*'un kapatılma hikâyesi ve Münif Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e yazdığı arıza için bkz. Özgül, s. 81-84.

“Hukemâ-yı Yunan’ın uluvv-i kadr-i şânları müstağni-i ityân-ı burhân olup kendileri sahîfe-i hestîden nâbûd olalı iki bin şu kadar sene mürûr eylemiş olduğu halde hikmet ve âdâbca vaz’ ettikleri usûl-i müselle-i ulî’l-ebîsâr ve âsâr-ı fezâildisârlarını çâr-ı aktâr-ı cihânda nakş-ı kitâbe-i iştihârdır. Ale’l-umûm tevârîh-i eslâfa kesb-i ittîlâ bâis-i basîret ve intibâh olduğu halde bu misillü zevât hikmet-i âyâtın sûret-i ahvâl ve efkârlarını bilmek ne derece fevâid-i müstelzim olacağı muhtâc-ı îzah değildir. Hafî olmadığı vecihle işbu Hukemâ-yı Yunan ulemâ-yı İslâm beyninde dahî mazhar-ı kemâl-i îtibâr ve ihtirâm olup Hulefâ-yı Benî Abbas zamânında ekser müellefâtı dahî Arabîye nakl ve terceme kılınmıştır.

Eğer ki tahkîkât-ı ahîreye göre Hukemâ-yı Yunan’ın bâzı zehâblarının butlânı tebeyyün ettiği misillü bâzıları dahî bedîhiyattan gibi görünür ise de şu hâl hukemâ-yı mûmâ ileyhimin uluvv-i kadr-i ve menziletlerine îras-ı nakîsa edemez. Çünkü şimdiye kadar mürûr-i zaman ve telâhuk-i efkâr ile dâire-i malumât-ı beşerîyye bittabî tevessû eylediğinden onların buldukları zaman ile şimdiki vakit kıyas olunamaz. Bundan kat’ı nazar hukemâ-yı mûmâ ileyhimin (el-fazlu li’l-mütekaddim) şerefine hâiz oldukları cây-ı eşkâl değildir.⁴⁵

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Münif Paşa’ya göre Yunan filozofları iki bin küsur yıl önce yaşadıkları halde felsefi düşünceleri, yöntemleri bugün için de hala değerini korumakta ve ortaya koydukları eserler dünyanın dört bir tarafında tanınmaktadır. Bu açıdan Münif Paşa Yunan filozoflarının yaşama biçimlerini ve düşüncelerini öğrenmenin faydalı olduğunu düşünmektedir. Öte taraftan İslam dünyası Yunan filozofları ve felsefi düşünceleriyle ilk defa karşılaşmamaktadır. Nitekim Abbasî halifeleri döneminde bu filozofların pek çok eseri Arapçaya tercüme edilmiştir. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi bugün de Yunan filozoflarının hayatlarını bilmeye ve düşüncelerini öğrenmeye herhangi bir mani yoktur. Her ne kadar bazı filozofların kimi düşüncelerinin doğru olmadığı açıksa da bu durum onların değerini düşürmez. Çünkü o günden bugüne insan bilgisi sürekli genişlediği için bugünkü bilgilerimiz o günkü bilgilerle kıyaslanamaz. Bütün bu gerekçelerle Münif Paşa sözü edilen Yunan filozoflarının hayat hikâyeleri ve felsefe ekollerini bu sayıdan itibaren dergide neşredeceğini bildirmektedir.⁴⁶

Gerçekten de Münif Paşa Thales’ten itibaren Yunan filozoflarını tanıtan metinleri peyderpey yayımlamış, ancak bu metinlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. *Tarih- Hukemâ-yı Yunan* başlıklı yazıların tamamının altında Münif imzası bulunmaktadır. Oysa Krikor’un tercümesiyle Münif Paşa’nın tefrikasını karşılaştırdığımızda gerek her iki metinde yer alan

⁴⁵Münif Paşa, s. 22.

⁴⁶Münif Paşa, s. 22.

filozoflar ve kronolojik sıralaması, gerekse metnin içeriği itibariyle bunların birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, aşağıda verilen örnekte de her iki metnin aynı kaynaktan aktarıldığı açıkça görülmektedir. Krikor Kumaryan'ın çevirisinde *Solon* bahsi şu şekilde anlatılmaktadır:

“(Solon) Otuz Beşinci Olimpiya'dın üçüncü senesinde tevellüd edip Kırk Beşinci Olimpiyad'ın üçüncü senesinde Atina'da Piretur tesmiye olunur Tebe ashabından oldu ve Elli Beşinci Olimpiyad'ın başlangıcında yetmiş sekiz yaşında vefat etti.

Fi'l-asl Atina'lı olup Otuz Beşinci Olimpiyad'da Salamin Cezîresi'inde dünyaya gelmiş olan Solon'un pederi Kodrus Padişahın halîfesinden olup madei peder tarafından Pizistrat ile karındaş evladları idiler. Solon cüvân-ı ömrünün bir kısmını ol vakit mecma'-ı ulemâ olan Mısır şehri taraflarını seyahat etmeye sarf eyledi. Usul-i devlet ve âdet ve rüsûm-ı beldeye kesb-i ittlâ ettikten sonra Atina şehrine avdet etti ve orada liyâkat-i nâdire-i zâtiyesi ve şerâfet-i velâdetiyle umûr-u azîmede istihdâm olundu. Solon çok âkil, müdebbir ve gâlib ve hâlis ve gayûr bir zât idi ve celîl-i ehl-i kelâm ve şâir ve şâri' ve ehl-i harb idi. Vatanının serbesiyeti için kâffe-i ömründe gayreti elden bırakmadı ve cebbârlara pek adüvv idi ve kendi familyasının şerefine asla gayreti yok idi. Hiçbir muallime ve kezâlik Thales'e müracaat etmeyip bütün bütün usûl-i ahlak ve mülkiyeye muvafakat için tabiatın aslını tanımaklığı ihmal eyledi ve her şeyde orta hal olmak lazım olduğu hüsn-i kâidesini ihdâs eyledi.”⁴⁷

Aynı metin Münif Paşa'nın *Solon* başlığı altında şöylece yer almaktadır:

“(Solon) Otuz Beşinci Olimpiyad'ın üçüncü senesi yâni mîlâddan altı yüz kırk sene mukaddem tevellüd edip Elli Beşinci Olimpiyad'ın evâilinde yetmiş sekiz yaşında olduğu halde vefât eylemiştir.

Solonfi'l-asl Atina'lı olup pederi Atina mülûkundan Kodrus'un neslinden ve vâlidesi Atina meşâhîr-i ricâlinden Pizistrat'ın akrabâsından idi. Evâil-i hâlinde ol vakit mecma'-ı ulemâ olan Mısır'a azîmetle oranın usûl-ü hükûmet ve kavânînine ve ahâlîsinin ahlâk ve âdâtına kesb-i ittlâ ettikten sonra Atina'ya avdet ve kemâl-i ehliyet ve asâletine mebnî menâsıb-ı refîayı ihrâz eyledi. Mûmâ ileyh fevkal-gâye rüşd ve kiyâsetle muttasıf olup bununla berâber ziyâde sebât ve istikâmet ashâbından idi ve gâyet mütekellim ve müdebbir ve şecî idi. Müddet-i ömründe dâimâ vatanının serbesiyeti için ziyâde gayûr olup erbâb-ı zulm ve udvâne husûmet eder idi ve hânedânının terfi-i kadr u şânını pek iltizâm etmez idi ve mücerret umûr-ı

⁴⁷Kumaryan, s.16.

edebiyeye ve siyâsiyyeye hasr-ı efkâr eylemek için esbâb-ı tabîatı taharrî ve istiknâh ile iştigâlden ferâgat etmişti. *Hayru'l-umûri evsatuhâ* kelâmı meşhûrunun kâili mûmâ ileyhtir.”⁴⁸

Yukarıdaki her iki örnekte de görüldüğü, iki metin arasındaki benzerlik diğer bölümlerde de benzer şekilde devam etmektedir.⁴⁹ Görülüyor ki her iki metin de aynı kaynağa dayanmaktadır. Münif Paşa söz konusu eseri tercüme etmezden önce Kumaryan'ın tercümesini görmüş müdür? Gördü ise eseri neden yeniden tercüme etme gereği duymuştur? Münif Paşa'nın tefrikası Kumaryan'inkinden daha sonra yayımlandığı için Münif Paşa'nın Kumaryan'ın çevirisinden yararlanarak bu eseri kendi üslûbu ve imzası ile yeniden yayımladığı akla gelebilir.⁵⁰ Nitekim Münif Paşa üzerine ayrıntılı bir monografi yazan Kayahan Özgül Paşa'nın *Tarih- Hukemâ-yı Yunan*'ı tercüme ederken, “doğrudan orijinaline müracaat etmek yerine, orijinali ile tercümesini bir arada bulabileceği Kumaryan'ın kitabından faydalanmış olması[nın] kuvvetle muhtemel” olduğunu ifade etmektedir.⁵¹

Bize göre bu çıkarım doğru değildir. Çünkü Özgül'ün de işaret ettiği gibi Münif Paşa Arapça, Farsça gibi doğu dilleri yanında tercüme yapacak düzeyde Fransızca, Almanca, İngilizce ve eski Yunancaya hâkimdir. Hatta ömrünün sonlarına doğru Çince öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca Paşa'nın Fransız kültürüne özel bir ilgi duyduğu ve bildiği Batı dilleri arasında özellikle Fransızcaya öbürlerinden daha ziyade vâkıf olduğu⁵² düşünüldüğünde eserin tercümesi yerine aslına müracaat etme ihtimali daha yüksek görünmektedir. Ancak Özgül eserin Arapça tercümesine atıfla Münif Paşa'nın eserin Arapça tercümesinden de yararlanmış olabileceğine dair bir çıkarımda bulunuyor ki bize göre bu ihtimal akla daha yakın

⁴⁸ Münif Paşa, s. 94.

⁴⁹*Solon* başlığı altında Münif Paşa'nın, Krikor'un ve Yanyalı F. Şükrü'nün tercümelerinden alıntılar yapan Özgül de metinler arasında, aynı kişinin biyografisi olmanın ötesinde, kolayca farkedilebilen bir benzerlik olduğunu ifade etmekte ve metnin orijinalini vererek Münif Paşa'nın tefrikasının Fénelon'un ilgili eserinin bir tercümesi olduğuna işaret etmektedir. Ancak burada belirtmemiz gereken bir husus vardır. Özgül bu karşılaştırmaları yaparak Münif Paşa'nın söz konusu tefrikasının tercüme olduğunu, oysa 'kendisinden önce' Paşa hakkında yapılan müstakil çalışmaların tamamında bu tefrikanın telif olarak gösterildiğini belirtmektedir. 2003'te yaptığımız incelemede bu iki eser arasındaki benzerliğe dikkati çekerek, üstelik *Solon* başlıklı metinden örnekler vererek her iki eserin aynı kaynağa dayandığını belirtmiştik. Bkz. Yıldız, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Felsefe Tarihçiliği, s. 23-24. Aynı şekilde Bedri Mermutlu da 2000'de yazdığı yazıda, söz konusu olan her iki eserlerin Fénelon'dan tercüme olduğuna işaret etmişti. Bkz. Mermutlu, s. 47. Bilebildiğimiz kadarıyla Özgül'ün adı geçen eserinin ilk baskısı 2005'te yapılmıştır.

⁵⁰ Aynı hususa işaret eden Mermutlu Münif Paşa'nın doğrudan doğruya Fénelon'un metninden çeviri yapmış olabileceği gibi Kumaryan'ın Türkçe çevirisinden kendine göre bir sadeleştirme yapmış olabileceğini de ifade etmektedir. Bkz. Mermutlu, s. 47.

⁵¹Özgül, s. 110.

⁵²Özgül, s. 110.

görülmektedir. Ancak bu çıkarım doğru olsa bile, eserin yeni bir tercüme olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu durumda da eser tercümenin tercümesi olmuş olacaktır.⁵³

Şüphesiz her iki tercüme arasında ifade ve üslup bakımından farklılıklar da vardır. Fakat bu farklılıklar asıl metinden uzaklaşacak derece büyük değildir. Esasen tercüme esas olan metnin kendisi farklı üslup ve ifadelerle fırsat verecek bir metin değildir. Kısa cümleler, klişe ifadeler... Bununla birlikte gerek tercüme yöntemi, gerekse ifade, üslup ve niyet bakımından mutlaka belirtilmesi gereken bir husus vardır. Münif Paşa filozoflara ait bazı sözleri kendi toplumu için en çok bilinen sözlerle karşılamakta, yer yer ayet ve hadislerle anlatılmak isteneni okuyucuya kendince en iyi biçimde aktarmaktadır. Örneğin, Solon'dan söz ederken “(Hayru’l-umûri evsatuhâ) kelâmı meşhûrunun kâili mûmâ ileyhtir”⁵⁴; “Herkes indinde yalan (meselâ yılan gibi) menfûr olmalıdır. İnsan mevlâsına ibâdet ve vâlideynine hürmet ve işrâr ile ihtilâttan mücânebet etmelidir”⁵⁵; “Mukaddemleri dâimâ Solon (*Müsâvât her türlü münâzaatı def eder*) dediği cihetle...”⁵⁶; “Üzkürû emvâteküm bilhayr”⁵⁷; “Fâide-i nâ-meşrûadan zarar evlâdır”⁵⁸ gibi ifadeler rahatlıkla metinde karşılık bulmaktadır. Bu tarz bir anlatımda felsefeyi topluma mal etme ve halka faydalı olma amacı gözetilebileceği gibi, seçilen metnin halk için muzır olmadığı gösterilmek istenmiş olabileceği de akla uzak bir ihtimal değildir.

Metnin Türkçesinde özel ifadelerle yer alan ahlakî ilkeler metnin orijinalinde de yer almaktadır. Nitekim eserin sahibi olan Fénelon her şeyden önce bir din adamı ve eğitimcidir. Paris’te yaptığı vaazlar oldukça ilgi görmüştür ve bu nedenle XIV. Louis onu torunlarına öğretmenlik etmek üzere görevlendirmiştir. Bu açıdan metnin yer yer ahlakî unsurlar içermesi yazarın mesleği ve formasyonu ile alakalıdır. Bu açıdan yazarla mütercimın amaçlarının bir noktada kesiştiği söylenebilir. Nitekim Tanpınar da Münif Paşa’yı “Tanzimat hareketinin, tercüme yolu ile ahlak prensiplerini münakaşaya koyan adamdır” şeklinde nitelerken onun bu misyoner tarafına işaret ediyor olmalıdır.⁵⁹

⁵³Özgül, s. 116.

⁵⁴Münif Paşa, s. 94.

⁵⁵Münif Paşa, s. 141.

⁵⁶Münif Paşa, s. 101.

⁵⁷Münif Paşa, s. 104.

⁵⁸Münif Paşa, s. 180.

⁵⁹Tanpınar, s.180.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda başlayan modernleşme hareketleri XIX. yüzyıldan itibaren askeri alanla sınırlı olmaktan çıkarak sosyal, siyasi ve kültürel açıdan sistemli bir yenileşme ve Batılılaşma hareketine dönüşmüştür. Problemin askeri alanla sınırlı olmadığını fark eden bazı Osmanlı devlet adamları ve aydınlar Batının bilim ve tekniği yanında kurum ve kuruluşlarını da örnek alıp ekonomiden siyasete, eğitimden kültüre ve sosyal hayata varıncaya kadar birçok alanda köklü yapısal değişimler ve dönüşümler gerçekleştirme gayreti içine girmişlerdir. Bu çerçevede kurulan bazı bilim ve kültür dernekleri özellikle Batılı kültür ve düşüncelerin toplum tarafından benimsenmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Felsefî anlamda Batı düşüncesiyle kurulan irtibatlar XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlar. İlk tercümelemlerin yapılmasında bazı Osmanlı aydınları ve bürokratlarının doğrudan veya dolaylı olarak etkili olduğu görülür. Batılı felsefî düşünceler ve ilk felsefî tercümelemler Münif Paşa, Ziya Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Müşavir Paşa (A. Slade), Mehmed Emin Âli Paşa gibi devlet adamlarının ilgisi, desteği yahut bizzat yaptıkları tercümelemlerle fikir hayatımıza girmiştir. Bu bakımdan Türkiye'de felsefe ve felsefe tarihçiliğinin Osmanlı modernleşmesi çerçevesinde yönetici-elit tarafından desteklendiği ve hatta bizzat bunlar eliyle yürütüldüğü söylenebilir.

Felsefî nitelikteki eserlerin tercümesinde daha ziyade Aydınlanma düşüncesini hazırlayan Voltaire, Fénelon, Fontenelle gibi düşünürlerin eserlerinin tercih edildiği görülmektedir. Tercümede esas tercihin bu eserlerin siyasi içeriği yanında, bu eserlerde yer alan fikirlerin halkın düşünce kalıplarına uygun, kolay anlaşılabilir ve ahlakî nitelikte olması etkili olmuş olmalıdır. Nitekim ilk tercümelemler diyaloglar, hikâyeler ve biyografik nitelikteki eserlerdir. Bütün bu eserlerin Batılı felsefî sistemlerin ve düşüncelerin daha üst düzeyde alınılması ve benimsenmesi açısından felsefî bir zemin oluşturduğunda şüphe yoktur. Ancak Batılı eserlerin tercümesinin hangi ihtiyaçlarla gündeme geldiği ve tercümede tür eserlerin tercih edildiği bugün için de önemli bir mesele olarak güncelliğini korumaktadır.

Türkçe'de ilk felsefe tarihinin hangisi ve hangi nitelikte olduğundan ziyade bu eserin kimden, ne zaman ve hangi koşullarda çevrildiği, bu kitabın yaygınlık derecesi, ilk çevirinin getirdiği olumlu-olumsuz tepkiler ve bu kitabın açtığı yolda başka çevirilerin bu kitabı takip edip etmediği meselesi felsefe tarihçiliğimizin inşası bakımından önem arz etmektedir. Felsefe tarihçiliğimizin başlangıcı açısından ilk felsefe tarihi tercümesi Osmanlı aydın ve bürokratlarının çokça tercih ettiği Fénelon'un, kısaca *Abrégé* olarak isimlendirdiğimiz biyografik eseridir. Eser bir Osmanlı Ermenisi olan Krikor Kumaryan tarafından tercüme edilerek Mehmed Emin Âli Paşa'nın izni, Müşavir Paşa'nın teşviki ve desteğiyle, İzmir'de,

1854'te basılmıştır. Ardından aynı eser Münif Paşa tarafından *Tarih-i Hukemâ-yı Yunan* başlığıyla tercüme edilerek 1864-1868 arasında *Mecmuâ-yı Fünûn*'da peyderpey neşredilmiştir. Bu çalışmada her iki eserden seçtiğimiz rastgele örneklerle bunların aynı eserin farklı çevirileri olduğu gösterilmektedir. Ayrıca yaptığımız incelemede Fénelon'un da bu eserin yazımında büyük ölçüde İ.S. III. yüzyılda yaşadığı düşünülen felsefe tarihçisi Diogenes Laertios'un Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri adlı eserinden faydalandığı örneklerle gösterilmiştir.

Tercümeyle esas olmak üzere her iki mütercimnin amacının örtüştüğü görülmektedir. Her iki mütercim de Batılı kültür ve düşünce ürünlerini Türk fikir hayatına taşımak, toplumu bilgilendirmek ve düşünce hayatında bir yeniliği başlatmak emelindedir. Onları bu arzusu devletin genel siyasetiyle de uyum içerisindedir. Fénelon'un söz konusu eseri Batılı anlamda henüz felsefi düşüncelerin ve kavramların teşekkül etmediği bir toplumda, Batılı düşüncelerle ilk defa karşılaşan bir toplum için uygun bir eser gibi görünmektedir. Çünkü eserin biyografik ve doxografik niteliği yanında ahlakî öğretilerin öne çıkması Batılı fikirlerin yayılmasını kolaylaştırmış, aynı zamanda siyasi yönetim açısından muzır görülmediği gibi belki faydalı bile görülmüştür. Nitekim Osmanlı'nın son döneminde yazılan bazı ahlak kitaplarının, toplumu kontrol etmek üzere özellikle yönetim tarafından hazırlatıldığı bilinmektedir.

İlk felsefe tarihi eserinin nasıl, hangi koşullarda ve ne tür eserlerle başladığını bilmek bu eserin geleceğe doğru nasıl bir ufuk çizdiğini ve daha da önemlisi felsefe tarihçiliğimizin bugünkü durumunu görmemizi sağlar. Fénelon'un *Abrégé*'si Batı felsefesiyle kurulan ilk irtibatlardan biri ve ilk felsefe tarihi eseri olması bakımından Türkiye'de felsefe tarihçiliğinin başlangıcını oluşturur. Ne var ki bu eserin ilk tercümesi İzmir'de basıldığı için sınırlı bir çevrede kalmış, Münif Paşa'nın tercümeleri ise kitaplaşmadığı için yalnızca erbâbının ulaştığı bir kaynak olarak *Mecmuâ-yı Fünûn*'un satırları arasında kalmıştır. Eser kendisinden sonra bazı felsefe tarihlerinin telifine öncülük etmekle birlikte bu teşebbüslerin akîm kalmasıyla uzun süre biricikliğini korumuş, ancak başlatmış olduğu Batılı felsefe tarihi geleneği değişen koşullarda farklı niteliklerle bugüne kadar ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Akünel, Dündar, "Çeviri ve Batılılaşma", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yay., İst. 1985.

Âli (Mektûbî-i Sadâret hulefâsından), "Hükemâ-yı Meşhûre-i Kadîmenin Tercüme-i Hâlleri" *Mecmûa-i İber-i İntibah*, (Y. 2, Nu. 6, Ramazan 1280.

Ali Suavi, “Tarih- Efkâr”, *Ulûm*, S. III, (Paris 1286), s. 105-115; S. IV, (Paris 1286), s. 169-182; S. VI, (Paris 1286), s. 298-311; S. XVI, (Paris 1286), s. 937-950.

Anay, Harun, “Felsefe: Literatür”, *DİA*, C. XII, İst. 1995.

Atay Ç., *Tarih İçinde İzmir*, Tifset Basın Yayın A.Ş., İzmir, 1979.

Badem, Candan, “Amiral Adolphus Slade’in Osmanlı Donanmasındaki Hizmetleri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Gözlemleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXI, (Bahar 2011).

Baykara, T., *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları No: 38, İzmir 1974.

Beydilli, Kemal, “Mehmed Emin Âli Paşa”, *DİA*, C. II, İst. 1989.

Buğra, J., *İlk Türk Basımevinin Kuruluşundan İlk Millet Meclisinin Açılışına Kadar Osmanlı İmparatorluğu Sınırları İçinde Basılan Kitaplar (1729-1876)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F. Kütüphanecilik Bölümü, 1967.

Fatma Aliye Hanım, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Hanımlara Mahsus Gazete Mat., İst. 1317.

Fénelon, François de Salignac de la Mothe, *Abrégé des vies des anciens philosophes: avec un recueil de leurs plus belles maximes*, chez Jacques Estienne, 1726.

[Fénélon, Francois De] Kumaryan, Krikor, *Abrégé De La Vie Des Plus İllustres Philosophies De L’Antiquité: Evvel Zamanda Âzamü’ş-şân Olan Feylesofların İmrâr Etmış Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir*, (Çev. Cricor Chumarian, Symrne (İzmir) 1854.

[Fénélon, Francois De] Münif Paşa, “Tarih- Hukema-yı Yunan”, *Mecmuâ-yı Fünûn*, (S.13, s.21-29, Cemiyet-i İlmiye ve Osmâniye Matbaası, İstanbul 1280; S.15, (1280), s.94-105; S.18, (1280), s.140-153; S.19, (1280), s.180-188; S.22, (1280), s.400-406; S.23, (1281), s.440-447; S.29, (1281), s.178-185; S.31, (1281), s.268-277; S.35, (1283), s.69-77; S.36, (1283), s.112-116; S.37, (1283), s.141-151; S.40, (1283), s.255-266; S.41, (1283), s.200-212; S.42, (1283), s.241-253; S.43, (1283), s.327-333; S.44, (1284), s.13-24; S.1, (1300), s. 24-31).

[Fénélon, Francois De] Rıfat Bahir, *Felsefe ve Feylesoflar: Felâsife-i Kadîme*, Keşişyan Mat., İzmir 1329/1913.

[Fénélon, Francois De] Seyit Abdullah bin Hüseyin, *Târîhu ’l-Felâsife – Muhtasarı Tercemeti Meşâhîr-i Kudemâ-yi ’l-Felâsife*, (Çev.), *Bulak Matbaası*, 1252/1836; et-tab’atü’s-sâniye, El Matbaatü’l-Cevâib, Kostantiniyye 1302/1886.

İnceoğlu, F. Samime, “Tanzimat’ta Bir Düşünür ve Bürokrat: Münif Paşa ve İktisat Tasavvuru”, *Divân*, S. XIX, (2005/2).

Kafadar, Osman, *Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yay., İst. 2000.

Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev. Candan Şentuna), Yapı Kredi Yay., İst. 2007.

Mermutlu, Bedri, “Türkçe’de Yayımlanmış İlk Felsefe Eseri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2000 – 2001), II/2.

Özgül, M. Kayahan, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknigi: Münif Paşa*, Dergâh Yay., İst. 2014.

Passmore, John, “Historiography of Philosophy”, *Encyclopedia of Philosophy* (ed. Paul Edwards), The Macmillan Company, C.5-6, New York 1972.

Piaia, Gregorio, “Philosophical Historiography in France from Bayle to Deslandes”, (Santinello, Giovanni; Piaia, Gregorio (Eds.), *Models of the History of Philosophy: Volume II: From Cartesian Age to Brucker*, Springer Netherlands 2011).

Slade, Sir Adolphus (Müşavir Paşa), *Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile Yaptığı Karadeniz Seferi*, (Çev. Ali Rıza Seyfioğlu), Askeri Deniz Matbaası, İst. 1945.

Şehsüvaroğlu, Halûk Y., “Müşavir Paşa (A. Slade)”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1950.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst. 2001.

Utku, Ali, “Felsefe Tarihçiliğimizin İnşası: Geç-Osmanlı Felsefe Tarihi Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Ayraç*, S. VII, (Nisan 2010).

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst. 1998.

Yanyalı F. Şükrü, *Meşâhîr-i Kudemâ-yı Felâsifenin Mücmelen Tercüme-i Hâlleri*, Kırkanbar Mat., İst. 1293.

Yıldız, Yakup, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Felsefe Tarihçiliği*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst. 2003.